

НЕКОЛИКО ПОДАТАКА О ГРЧКОМ УТИЦАЈУ НА СРПСКО ЦРКВЕНО ПОЈАЊЕ

Историја српског народног црквеног појања недовољно је позната. Разлог томе треба тражити у чињеници да су прве српске црквене мелодије забележене савременом нотацијом тек 1862 године¹. Пре XVIII века немамо искључиво српских рукописа забележених неумском нотацијом. У Хиландару се налази око двадесетак таквих неумских рукописа из XVIII и XIX века са касно-византијском нотацијом². Постоје међутим, неколико досада пронађених фрагмената из XVI и XVII века који речито говоре о грчком утицају на српско појање. О тим фрагментима и о неколико мање познатих историјских података о грчком појању у српским црквама желимо да говоримо у овом чланку.

Најстарији датирани споменик, фрагмент српског појања пронашао сам заједно са г. Nigel Wilson-ом у Бодлеианској библиотеци у Оксфорду. Пошто сам њему посветио посебан чланак³ то ћу га овде само укратко описати и изнећу општи закључак. На задњој страници једног грчког неумског рукописа⁴ налази се стихира са следећим насловом: Δέξα εἰς τὴν εἰσοδὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου: σέρβικον са црквенословенским текстом забележеним црвеним грчким словима. Рукопис је датиран: 1553 г. Транскрипцију сам упоредио са одговарајућом византијском верзијом из бечког **Cod. Dalasseni** (1221 AD)⁵ и установио сам да су разлике минималне. Другим речима *σέρβικον* — за који

¹ Станковић, Корнелије, *Божественнаја служба во свјатаго отца нашего Иоанна Златоустаго*. У ноте написао за четири гласа и клавир удесио Корнелие Станковић (Беч, 1862).

² 'Преглед микрофилмова хиландарских словенских неумских рукописа у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду' *Архивист* X, 1 (Београд, 1961) 22—6.

³ 'The Earliest Dated and Notated Document of Serbian Chant' *Зборник радова Византолошког института*, књ. 7 (Београд, 1961) 187—96.

⁴ MS E. D. Clarke 14 (S. C. 18376).

⁵ *Monumenta Musicae Byzantinae*, ser. principalis, vol. I. *Sticherarium* (Copenhagen, 1935) f. 64v; транскрипција је објављена у делу Tillyard, H. J. W., *The Hymns of the Sticherarium for November*, *Mon. Mus. Byz. ser. transcripta*, vol. II (Copenhagen, 1938) hymn 71, str. 126.

претпостављам да је забележен у Хиландару — не разликује се од византијске мелодије која јој је служила као узор. За историју српског појања то је знак, ако није и доказ да је оно у XVI веку било подређено грчком утицају.

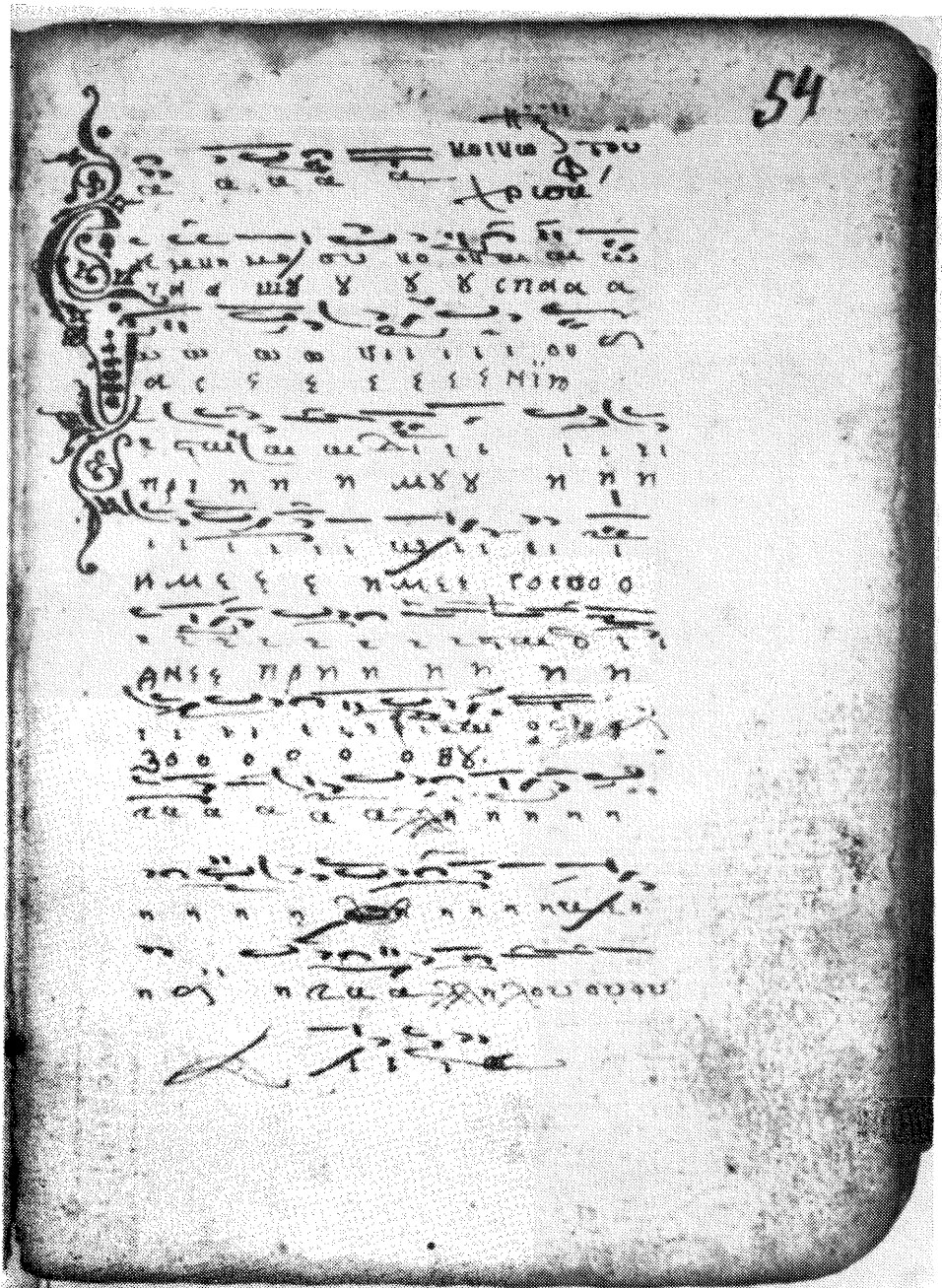
Најстарији запис о једном Србину композитору налазио се опет у једном грчком неумском рукопису — псалтикији од преко 300 фолија, вероватно из шеснаестог века, који је изгорео априла 1941 године приликом немачког бомбардовања београдске Народне библиотеке⁶. На сачуваној фотографији читамо: 'Твореније доместика кир Стефана Србина'. Неумска нотација је касновизантијска. Испод црквенословенског текста српске редакције: 'Ниња сили небесније с нами невидимо служет' — песме која се уместо херувимске пева на Литургији пређеосвећених дарова, налази се грчки оригинал. По први пут транскрибована мелодија ове песме појавиће се у првој Историји југословенске музике током ове године⁷. Поред овог, најстаријег записа о једном Србину 'композитору' важан је и опис рукописа који је С. Матић објавио још 1932 године, дакле пре његовог уништења. На ф. 86 налазио се црквенословенски текст песме 'Иже херувими' упоредо са грчким текстом. 'Могућно је да је Стефан писао само грчки, а да је српски текст дописивао неко други и доцнији, пример: ф. 281 — без српског превода, али записано Твореније Стефана Србина; скоро свуда на маргинама поред грчких песама забележене су и прве речи одговарајућих српских текстова'⁸. Ови примери доказују да су грчке мелодије представљале основе на којима је извођен, певан, црквенословенски текст.

У Архиву Српске академије наука и уметности под бројем 421 чува се интересантан рукопис који се састоји из два дела: првог, фф. 1—47 в на којима се налазе црквенословенски текстови тропара, сједална, кондака, ирмоса, катавасије, стихологије и других песама — без неумске нотације и, други, фф. 48 р—61 в са грчким текстом мелодија стандардног репертоара који садржи скоро сваки рукопис познат под именом Антологион: трисагиони, алилујарији, херувике, причасне песме и друге. Као доказ да су поједини текстови првог дела заиста певани служе нам фф. 42—5 на којима извесне речи садрже низ поновљених самогласника. На основу малог простора остављеног између редова, не чини нам се да је понављање самогласника требало да послужи преписивачу као подлога за неумски текст, већ је оно, изгледа, означавало које делове текста треба певати мелиз-

⁶ Заслугом пок. професора Косте П. Манојловића сачувано је 12 фотокопија овога рукописа. Оне се чувају у Архиву Српске академије наука и уметности под бројем VII/433. Приказ и анализу ових фотокопија видети у нашем чланку 'Изгорели неумски рукопис бр. 93 Београдске народне библиотеке — једини познати музички споменик из српског средњег века', Библиотекар год. XIII (Београд, 1962) 375—80. Овде се налази и целокупна позната литература о рукопису Кир Стефана Србина.

⁷ Радни наслов је: *Музичка култура народа Југославије*, издање 'Школска књига' Загреб. Аутори су: за Србију Стана Ђурић-Клајн, за Хрватску Јосип Андреис, за Словенију др Драготин Цветко.

⁸ Матић, Светозар, 'Један споменик старе музичке културе српске', *Музички гласник V*, 10 Београд, 1932), 277—80.

Сл. 1. Фотокопија ф. 26 в рукописа број 421 у Архиву Српске академије наука и уметности.

Ахсе риди аде стонурте СлукЕ
оус доло стонурте СлукЕ а доукоу
дотонурте стонурте СлукЕ риди
а риди стонурте СлукЕ риди
риди стонурте СлукЕ риди

7136
1508
648

Видејемо стонурте СлукЕ
Видејемо стонурте СлукЕ
Видејемо стонурте СлукЕ
Видејемо стонурте СлукЕ
Видејемо стонурте СлукЕ
Видејемо стонурте СлукЕ
Видејемо стонурте СлукЕ

Сл. 2. Фотокопија ф. 54 р рукописа број 421 у Архиву Српске академије наука и уметности.

матично — тј. са продуженим трајањем самогласника и разноврсним мелодијским украсима. Фолијо 26 в завршава са интересантним записом. Доносимо га због датума који одређује старост рукописа (сл. 1). Ту је забележено: 'Да се зна каде помрче сунце (сунце) оу соуботоу предъ стога (светога) лоукоу апстола мсца (месеца) октомрија з1 (17) днь (дан) ва лето з (7) тисоуштно ροѕ (176) паки и ва недељу и в пондк (понедељак). На левој маргини види се неуспео покушај израчунавања године записа. Пошто је у старим и грчким и црквенословенским рукописима било уобичајено да се словима обележавају године, то је и наш непознати преписивач написао датум који нам помаже не само да утврдимо старост рукописа, већ нам даје и датум за помрачење сунца. Слова з1 означавају број 17, слово з број седам, слова ροѕ 176, према томе 17. октобар седам хиљада сто седамдесет и шеста година. Када се од тог библијског датума створења света одузме година 5508, као датум Христово рођења, онда се добија година старости записа, дакле, у нашем случају, 7176—5508=1668. Према томе, први део рукописа није могао бити писан после године 1668. У доњем делу репродуковане странице налази се запис првог псалма 'Блажен моуж ...' По језичким особеностима извесно је да се ради о тексту српске редакције, као што нам је љубазно рекла др Ирена Грицкат.

Опростите нам се ова мала дигресија коју смо учинили да бисмо утврдили старост првог дела рукописа, а и да бисмо указали на његову евентуалну везу са два фолија другог дела: 51 р и 54 р. На ова два фолија су испод грчких текстова причасних песама са касновизантијском неумском нотацијом, црвеним словима потписани црквенословенски текстови других причасних песама. На ф. 51 р забележена је једна од најчешће певаних причасних песама *Αἰνεῖτε τὸν Κύριον* (Псалам 148.1). Уместо очекиваног превода ове песме (Хвалите Господа с небес), потписан је црвеним тушем црквенословенски текст једне друге причасне песме 'Избављеније посла Господ људем својим' (Псалам 110,9) која се пева на празник Рождества Христово. Испод грчке речи 'Alleluia' нема одговарајуће црквенословенске речи. На десној маргини је црвеним словима додат текст песме 'Тјело Христово приимјете источника бесм(е)ртнаго вкусите'.

На ф. 54 р (сл. 2) забележена је причасна песма Хризафеса *Εἰς μνημόσυτον αἰώνιον* (Псалам 111,7) док је црвеним словима потписан црквенословенски текст опет једне друге причасне песме 'Чашу спасенија прииму имја Господње призову' (Псалам 115,13). Са 'Alleluia' је исти случај као и у претходном примеру. Уметнути црквенословенски текст потписан је углавном по слободном нахођењу, али је ипак вођено рачуна о стављању црквенословенских речи на крајеве мелодијских фразе.

Ова два примера недвосмислено показују како су грчке мелодије извођене на црквенословенском језику.

Поред ових рукописних података о грчком утицају на српско црквено појање, ево и неколико мање или више познатих историјских бележака о грчком појању у српским црквама.

Архиепископ српски и митрополит београдски Мојсије Петровић подигао је 1727 године у Београду школу, после српског народног Сабора у Карловцима 1726 године. Довео је 'из Свете Горе јеромонаха Анатолија, искуснога псалта и устроји у Београду грчку школу, из које је по времену узимао јуноше са добрим гласом, које је онај псалт научио појати по грчкој псалмоди . . . а тако распространившу се грчку пјенију свуда, преста српско пјеније сасвим, тако да се данас једва где и чује⁹.

У извештају Максима Ратковића из 1733 године¹⁰ читамо да поједини свештеници 'Херувику гречески, а причестну прваго гласа по просто појет' (стр. 236), или 'научил како канерати' (стр. 266) — што значи појати грчким начином.

Колико је грчко појање узело маха, не само у Србији, већ и у Влашкој и Молдавији види се из једног шпанског дипломатског извештаја из 1809 године¹¹: 'Изгледа да су Руси одлучили да задрже Влашку и Молдавију. Сазвали су свештенство и наредили му да литургија убудуће има да се држи само на руском, уместо на грчком као досада'.

Сви ови подаци потврђују познату теорију да је српско, као уосталом и руско и бугарско, православно црквено појање настало на основу и под утицајем грчког¹². Тај утицај није престао ни у XIX веку. Не заборавимо да се и данас у православним словенским црквама певају две песме са Архиепископске литургије на грчком језику: „Εἰς πᾶσα ἐτη βέλστα“ и „ὁὐ Δεολογῆ“.

Проучавање хиландарских неумских рукописа из XVIII и XIX века¹³ — посебно оних са стихирама српским светитељима — допринеће да се још увек недовољно истражена и заборављена историја српског црквеног народног појања научно обради. Јер српско је појање, без обзира на грчке утицаје — којих се не стидимо и које не желимо да прикријемо — један од веома значајних видова православне духовне културе.

⁹ Рајић, Јован, *Историја катихизма православних Србаља у цесарским државама*, Народна библиотека браће Јовановића, свеска 95 (Панчево, с. а.) 22.

¹⁰ Извештај написао 1733 Максим Ратковић ексарх београдског митрополита' прешисао и приредио Гаврило Витковић, *Гласник српског ученог друштва*, књига 56 (Београд, 1884) 117—360.

¹¹ Петковић, Богољуб, Драгомир Јанковић: Исписи из шпанских архива', *Архивист VII*, 1—2 (Београд, 1957) 63.

¹² Поредити закључак дисертације Милоша М. Велимировића, *Byzantine Elements in Early Slavic Chant, pars principalis, Monumenta Musicae Byzantinae*, ser. subsidia, vol. IV (Copenhagen, 1960) 127. Видети и наш приказ ове дисертације у чланку 'Четири нова издања Monumenta Musicae Byzantinae' *Звук* 47—8 (Београд, 1961) 382—5; такође и наш чланак 'Einige Probleme zur Erforschung der slavischen Kirchenmusik' *Kirchenmusikalisches Jahrbuch* 43 (Köln, 1958) 1—7. Затим још, Antonowytch, Myrosław, 'Die byzantinischen Elemente in den Antiphonen der Ukrainischen Kirche', *ibidem*, 8—26.

Хронолошки, библиографија о хиландарским неумским, рукописима обухвата следеће чланке: Радојичић, Ђорђе Сп., 'Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару', *Архивист II*, 2 (Београд, 1952) 47—82. О неумским рукописима писано је на странама 69, 70, 72, са двама фотографским репродукцијама, сл. 12. и сл. 13.; Idem, 'Извештај о раду у Хиландару у новембру и децембру 1952 године', *Гласник Српске академије наука књ. V*, 1 (Београд, 1953) 201—2; Музички рукописи у Хиландару', *ibidem*, стр. 233; Idem, 'Музички рукописи

у Хиландару', **Република** (недељни лист) од 7. IV. 1953 године; Лазаревић, Стојан В., 'Monumenta Musicae Byzantinae i hilendarski muzički rukopisi', **Звук** 2—3 (Београд, 1955) 99—106. са једном фотографском репродукцијом; Радојичић, Ђорђе Сп., 'Српске архивске и рукописне збирке на Св. Гори', **Гласник Српске академије наука VII, 1** (Београд, 1956) 97—9; Стефановић, Димитрије, 'Најновија издања Monumenta Musicae Byzantinae — објављивање хиландарских музичких рукописа', **Звук** 28—9 (Београд, 1959) 397—401; Ђурић, Јелена Милојковић, 'Some Features of the Byzantine Origin of the Serbian Chant', **Byzantinoslavica XXIII, 1** (Пар, 1962).

Resümee

DIMITRIJE STEFANOVIĆ

EINIGE ANGABEN ÜBER DEN GRIECHISCHEN EINFLUß AUF DEN SERBISCHEN KIRCHENGESANG

Einige von den bisher gefundenen Handschriftenfragmenten aus dem 16. und 17. Jahrhundert lassen einen griechischen Einfluß auf den serbischen Kirchengesang erkennen. Die älteste Aufzeichnung über einen serbischen Komponisten, nämlich den Domestikus Kir Stefan, befand sich in einer griechischen Neumenhandschrift, wahrscheinlich aus dem 16. Jahrhundert, welche im April 1941 in der Belgrader Volksbibliothek verbrannt ist. Diese Handschriften zeigen, wie die griechischen Melodien in kirchenslawischer Sprache ausgeführt worden sind. Der griechische Einfluß auf den serbischen Kirchengesang hat auch im 19. Jahrhundert nicht aufgehört. Freilich wird sich die Geschichte des serbischen Kirchengesangs, der, ohne Bezugnahme auf die griechischen Einflüsse, eine sehr bedeutende Form der geistigen orthodoxen Kultur darstellt, in wissenschaftlicher Hinsicht besser durch das Studium der im Chilandar-Kloster zur Verfügung stehenden Neumenhandschriften aus dem 18. und 19. Jahrhundert behandeln lassen.

Резюме

ДИМИТРИЈ СТЕФАНОВИЧ

НЕСКОЛЬКО ДАННЫХ О ГРЕЧЕСКОМ ВЛИЯНИИ НА СЕРБСКОЕ ЦЕРКОВНОЕ ПЕНИЕ

Несколько, до настоящего времени, найденных фрагментов рукописей из XVI и XVII вв. говорят о греческом влиянии на сербское пение. Самая древняя запись о некоем сербе композиторе, доместику кир Стефану, находилась в одной греческой неумской рукописи, вероятно из XVI в., которая сгорела в Публичной библиотеке в Белграде, в апреле 1941. года. Эти рукописи показывают что греческие мелодии исполнялись на церковнославянском языке. Греческое влияние на сербское пение не прекратилось ни в XIX веке. Однако изучением хиландарских неумских рукописей из XVIII и XIX вв. научно будет лучше обработана история сербского церковного пения, которое, несмотря на греческое влияние, является весьма значительной отраслью православной духовной культуры.